

A *hát* diskurzusjelölőről az óvodások diskurzusaiban

Kondacs Flóra

SZTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola

kondacs.flora@gmail.com

Kivonat: Kutatásomban a *hát* diskurzusjelölő funkcióival és a fordulót alkotó fordulókönstrukciós egységben betöltött pozíciójával foglalkozom az óvodások diskurzusaiban. Megállapítottam, hogy a *hát* diskurzusjelölő leggyakrabban fordulókönstrukciós egység elején áll, míg ritkábban pedig a fordulókönstrukciós egység belsejében. A kutatás során megfigyeltem továbbá azt is, hogy a magyar szakirodalomban (Markó–Dér 2011) eddig regisztrált funkciókhoz képest (általános válaszjelölés, beszédtervezői és konklúziószoói) további, eddig csak a felnőttek nyelvhasználatában megfigyelt funkciókban is használják az óvodások a *hát* diskurzusszervező elemet.

1 Bevezetés

Dolgozatomban a *hát* diskurzusjelölő funkcióit és a fordulót alkotó fordulókönstrukciós egységben betöltött pozícióját vizsgálom meg az óvodások diskurzusaiban. Kiinduló hipotézisem, hogy az óvodások *hát* diskurzusjelölő-használatában találok a magyar szakirodalomban (Dér–Markó 2010, Markó–Dér 2011, Krómer 2011) regisztrált funkciókhoz képest újakat is. Továbbá feltételezem, hogy a *hát* diskurzusjelölő leggyakrabban a fordulót alkotó fordulókönstrukciós egység elején helyezkedik el. A kutatás célja a magyar óvodások diskurzusjelölő-használatának vizsgálata, amely a hazai szakirodalomban eddig kevésbé vizsgált terület volt.

A jelen kutatás segít abban, hogy az óvodáskorúak nyelvhasználatának vizsgálata által megtudjuk, hogy mikortól jelennek meg az első diskurzusjelölők, mely „diskurzusjelölőket sajátítják el, és használják először a gyermekek” (Krómer 2011: 213).

1.1 A diskurzusjelölők tulajdonságairól

A diskurzusjelölőkre jellemző a terminus sokfélesége (Dér 2009): modális partikula (Kiefer 1988), konnektor (Csúry 2005), pragmatikai kötőszó (Németh T. 1998), diskurzusjelölő (Dér 2005). Ezek az elnevezések különböző formai vagy tartalmi jellemzőt emelnek ki. Mivel a diskurzusjelölők szófaji besorolása igen változatos, így az elnevezésben a funkcionális, pragmatikai kategóriát hangsúlyozó, „semleges” (Schirm 2011: 10) megnevezést választottam.

A diskurzusjelölők olyan diskurzusszervező elemek, melyek diskurzusszegmenseket kötnek össze, és pragmatikai viszonyokat jelölnek. Bruce Fraser (1999: 938) egy két helyiértékű viszony relációjában ábrázolja a

diskurzuszjelölőket, amelyben a funkciójuk az általuk bevezetett és a korábbi diskurzusrész kapcsolatának explicitté tétele.

A diskurzusszervező elemek a megnyilatkozás igazságfeltételeire általában nincsenek hatással, azaz nem befolyásolják annak propozicionális tartalmát, viszont érzelmkifejezésre rendkívül alkalmasak, így emocionális, expresszív funkcióval rendelkeznek. A jelentésükről elmondható, hogy procedurális, azaz műveleti jelentéssel bírnak a konceptuális, fogalmi helyett. Ez is magyarázza, hogy a kontextus a diskurzuszjelölők funkcióinak meghatározásában mennyire nagy jelentőségű. A diskurzuszjelölők főként élőszóban jellemzőek, de mivel a szöveg koherenciájának biztosítói, így írott szövegekben is előfordulnak. A szóbeliségből adódóan egyik kiemelkedő szerepük a diskurzusrányítás, mivel képesek a beszédjog megtartására és a szó átvételének jelzésére (Schirm 2010).

A diskurzuszjelölők azonosításában segít, hogy a mondat többi részétől, amelyhez kapcsolódva megjelennek, viszonylag függetlenek, pozíciójuk ugyanakkor a funkciójuktól függően lehet változatos (Markó–Dér 2007: 49).

Az egyik leggyakoribb diskurzuszjelölő a *hát*, amellyel dolgozatomban én is részletesen foglalkozom.

1.2 A *hát* diskurzuszjelölő funkcióinak kialakulásáról

A *hát* multifunkcionális diskurzuszjelölő. Schirm (2007–2008) foglalta össze a *hát* diskurzuszjelölő funkcióinak változását. A szó a *ha-*, *ho-* névmástöbblől alakulhatott ki az *-i* lativusi és a *-t* locativusi raggal. A szó etimológiájából kiindulva megfigyelhető, hogy kezdetben helyhatározói 'ott' jelentése lehetett, később pedig időhatározói 'akkor' jelentésben használták. Emellett a 16. századból már adatolható a szó kauzális kötőszói használata, illetve a nyelvtörténeti anyagban előfordul todalékszói használatban is. A *hát* diskurzuszjelölőként való használata a 16–17. századtól adatolható. Schirm (2011: 45) összefoglalta, hogy az értékelő, az érzelmi többlettartalom, valamint a nyomatékosító funkciók jelentek meg először a *hát* diskurzuszjelölői használatában. Napjainkban a *hát* diskurzusszervező elemnek (Kiefer 1988, Németh T. 1998) három fő használati körét említi a szakirodalom: az általános válaszelőlést, a kérdésbevezetést és az önjavító szerepet. A magyar *hát* elemnek az angol nyelvben leginkább a *well* diskurzuszjelölő feleltethető meg. A *well* diskurzusszervező elemnek (Jucker 1993, Ran 2003, G. Baiat et al. 2013 alapján) hat fő pragmatikai funkcióját különítik el. A késleltető funkciót (delay marker), amikor a beszélőnek még idő szükséges a beszédje rendezéséhez. A javító funkciót (repair marker), amelynek jellemzője, hogy az adott pillanatban elhangzó megnyilatkozását a beszélő javítja vagy szerkeszti. A válaszadó (response marker) vagy bevezető (initiation marker) használati kört, amelyben a beszélő elfogad valamit, vagy választ ezzel vezet be. Az enyhítő funkciót (mitigation marker), amikor a *well* arculatóvasként jelenik meg, főleg visszautasítás, tiltás és tagadás kifejezése esetén. A keretező használati kör (frame marker), ami esetén a beszélő megváltoztatja a beszélgetés témáját egy másik felé. Végül pedig előzáró eszközként (pre-closing device) is használják. Ilyenkor a *well* segítségével a beszélő a címzettnek esélyt ad rendbe tenni a korábbi vagy nem kifejtett témáját, illetve segít nyitni egy másik beszélgetéskört a társalgás lezárása előtt. Ahogyan látható, a magyar *hát* és az angol *well* diskurzuszjelölők néhány funkcióban megegyeznek, ezek az általános válaszelőlés, az új téma bevezetése, a pontosítás és a beszédtervezés.

A *hát* státuszáról Dér (2010: 163) a következőképpen vélekedik: „[...] önállósult ahhoz a szegmenshez képest, amiben megjelenik. Mondatokat és számos mondatot tartalmazó hosszabb szövegrészeket is bevezethet. Alá- és mellérendelő kötőszókat (pl. *de, hogy, meg, illetve, mert*) követő nyelvi egységként már nem 'tehát' jelentésű kötőszóként használatos”.

2 A diskurzusjelölők használata az óvodások diskurzusaiban

Montes (1999) megállapította, hogy a diskurzusjelölők az anyanyelv-elsajátítás korai szakaszában megjelennek. Andersen és munkatársai szerint az óvodások iskolakezdéskor érzékelik a diskurzusjelölők által közvetített jelentéseket (Andersen et al. 1999). Choi (2007) állítja, hogy a procedurális jelentés első megjelenése a diskurzusjelölő-használat által valósul meg. Markó–Dér (2011: 53) fogalmazta meg és bizonyította, hogy „az életkor előrehaladtával ezek a diskurzusjelölők gyakrabban és egyre több kontextusban jelennek meg”. Markó és munkatársai pedig kiemelték, hogy: „A gyermeki nyelvfejlődésben a diskurzusjelölők elsajátítása a pragmatikai tudatosság kialakításának részeként, egyik fontos jelzéseként értelmezhető” (Markó et al. 2010: 91).

2.1 A jelen kutatás alapját képező kutatási előzmény

Markó–Dér (2011) tanulmánya a következőket tartalmazza: a kutatásban 15 óvodás, 15 középiskolás és 15 felnőtt vett részt. Az óvodások 6–7 évesek, megoszlásuk 7 lány és 8 fiú. A beszélgetések témája az volt, hogy hol és mivel töltötték a nyarat, mivel szoktak játszani, mi a kedvenc meséjük. Összesen mintegy 45 percnyi hangfelvétel készült velük. A kutatás során megállapították, hogy az óvodások a *hát* diskurzusjelölőt három funkcióban használják. Leggyakrabban általános válaszjelölő funkcióban, továbbá beszédtervezés eszközeként is előfordult

[1] az ilyen ilyen **hát** úgy így ilye fe- fölül így fő- hátra lehetett húzni.

Jellemző volt még a konklúziószóként való használat.

[2] az is jó meg így tornázunk így táncolok úgyhogy futkározok edzek [szünet]
hát ennyi.

A következő vizsgált korosztályukban a középiskolásoknál (15–16 évesek) még több funkcióban megjelent a *hát* elem. Az óvodás korcsoportban leírt általános válaszjelölő funkció volt még mindig az elsődleges, megjelent emellett a beszédtervezés eszközeként és konklúziószóként is, de új funkciókat is megállapítottak, mint a magyarázat, pontosítás; az új téma bevezetése; a mondanivaló továbbfűzése.

A felnőtt korcsoportban (átlagéletkor 38,9 év) tovább bővült a *hát* diskurzusjelölő funkciónak köre és a használati megoszlás aránya is módosult. Az általános válaszjelölő funkció volt ebben a korcsoportban is az elsődleges.

[3] Interjúkészítő: és mi az ami különös vagy mi tetszik benne?
Adatközlő: **hát** szerintem a gyerekekkel való fog [foglalkozás] tehát hogy gyerekekkel foglalkozhatom.

A beszédtervezői használat volt a második leggyakoribb funkció.

- [4] pont azt kell használni ami hat [szünet] ja és **hát** fee **hát** ez ez ez **hát** ma nincs más ni ne nem nem lehet bocsánat hogy bele belezörejdedk öö hatni kell

A harmadik a magyarázkodás, magyarázat, önkorrekción volt.

- [5] de hogy ezeket mind meg kellett élni ahhoz hogy most [szünet] a mostani [szünet] gondolkodásom tát [tehát] jó **hát** ez nem egy olyan nagy út.

Negyedikként a mondanivaló továbbfűzésére használták a felnőttek a hát diskurzuszjelölőt.

- [6] és akkor megkapta ez a kislány **hát** ő volt a leg [szünet] rendesebben aki hordta a készülékeket.

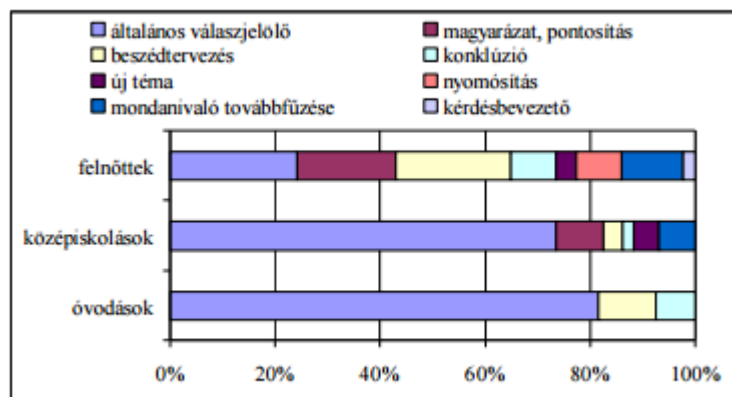
Ezt követte a konklúziósói használat.

- [7] és azt gondolom hogy a diákok egy jó része szeretheti meert mert hogy visszajönnék öö szakszemináriumokra **hát** ez az én egyetemre kerülésemmek a története.

Végül pedig a kérdésbevezető funkció is jellemző volt.

- [8] és akkor kisgyerekekről beszélünk **hát** ki az aki jó fiúként mondjuk harmadik osztályban?

A három korcsoport eredményei azt mutatják (Markó–Dér 2011), hogy a *hát* diskurzuszjelölő az óvodások diskurzusaiban még csak három funkcióban, a középiskolások nyelvhasználatában már hat funkcióban, míg a felnőttek diskurzusaiban nyolcféle használati körben jelent meg. Az első ábrából is látszik, hogy az idő előrehaladtával egyre több funkciója jelenik meg a *hát* diskurzuszjelölőnek.

1. ábra. A *hát* előfordulásainak funkciómegoszlása a vizsgált korcsoportokban

3 A jelen kutatásról

3.1 Korpusz

A kutatáshoz a Magyar Óvodai Nyelvi Korpusz (MONYEK) anyagát használtam fel, amelyben 62 óvodással készítettek interjút. A MONYEK célja az, hogy megfelelő mennyiségű anyagot biztosítson a 4,5–5,5 éves gyerekek nyelvhasználatának vizsgálatához, valamint az, hogy a felnőtt, írott nyelvi korpuszokra már kidolgozott számítógépes nyelvészeti módszerek adaptálásával új lehetőségeket nyújtson a sok adatot tartalmazó nagyobb gyermeknyelvi korpuszok kezelésében, elemzésében. Az elkészült interjúkat a CHILDES¹ szabályai szerint írták át, majd a hanganyaggal összevetették az átiratokat.

Az interjúk hossza egyénenként 20–30 perc. A felvétel hossza összesen több mint 1240 perc. A felvételek 2012 tavaszán készültek, több budapesti óvodában. A felvételeket a csoporton kívül, egy nem hangszigetelt szobában vették fel. A gyermekeknek többféle feladatot kellett megoldaniuk. Az elsőben az óvodásoknak egy történetet hallás után kellett elmesélniük képek segítségével. A másodikban egy képtörténetet kellett elmesélniük önállóan, majd még egy 4–4 képből álló történet elmesélése következett. Ezt követően egy játék szabályait kellett elmagyaráznia a gyermeknek úgy, hogy a vizsgálat vezetője meg tudja azt tanulni. Végül pedig a „szép beszédről” való elmélkedés következett. A feladatok közben spontán beszédtemák is előkerültek, amelyek érdekelték a gyermekeket.

3.2 Az adatközlők sajátosságai

A felvételeket 62 óvodással készítették el, életkoruk 4,5–5,5 év. A fiúkkal és lányokkal készített felvételek aránya közel azonos. A fiúk száma 33, míg a lányoké 29 fő volt. A korpuszban a szociokulturális háttérrel is figyelembe vették, és így két csoportra osztották az óvodásokat: a II. és a XII. kerület választott óvodái képezik a magasabb szociokulturális háttérű, míg a XXI. kerületiek az alacsonyabb szociokulturális háttérű csoportot. A forrásokban megtalálható leggyakoribb diskurzusjelölő – több mint 550 előfordulással 62 adatközlőnél – a *hát* volt, ezért is koncentrálok ennek a szervezőelemnek a bemutatására.

3.3 Az adatelemzés módszerei

Markó–Dér (2011) a *hát* diskurzusjelölőnek az óvodások diskurzusaiban háromféle funkcióját írták le, melyek az általános válaszjelölés, a beszédtervezés és a konklúziósóként való használat. A MONYEK adatbázisának felhasználásával megállapítható, hogy a hát diskurzusjelölőt általános válaszjelölő funkcióban használták az óvodások leggyakrabban.

[9] *FW1: és figyelj csak, Csilla, hogyha nincs ilyen jó idő, mint most.

¹Az átirásnál felhasznált jelölési rendszer:
<http://childes.psy.cmu.edu/manuals/chat.pdf>. Köszönettel tartozom Mátyus Kingának, a MONYEK adatbázis elérésében nyújtott segítségével.

*FW1: és nem lehet kimenni, akkor bent mit szeretsz játszani, bent a szobában.

*CH1: *hát* benn bújócskázni szeretek.

CH1: aztán meg szeretek (...) öö@fp ben [: benn] []

[/] meg szeretek olyan hát a testvérem még igaz csak ekkora.

[10] *FW1: miért nem szabad ezeket mondani?

*CH1: *hát* mert ezek csúnya.

*FW1: mhm

*FW1: és miért nem &szaba [/] szabad csúnya szavakat mondani?

*CH1: *hát* mert akkor megbüntet a rendőr.

A második leggyakoribb funkció volt a beszédtervező funkció, amikor hezitáció, szókeresés céljából használták a *hát*-ot.

[11] *FW1: mit csináltatok?

*CH1: *hát*.

*CH1: *ööö@fp* &nyara [/] tévét néztünk, vettünk mindent.

*CH1: ész [: és] [/] ész [: és] ettünk, aludtunk.

[12] *FW1: és még mit szoktál játszani?

*FW1: ha ki lehet menni?

*CH1: uhú, *öö@fp hát, öö@fp* csúzdázni, hintázni.

Emellett előfordult a Markó–Dér (2011) által leírt harmadik funkcióbeli használat is, tehát a konklúziószó.

[13] *FW1: és mit szoktatok együtt csinálni?

*FW1: mit jelent az, hogy legjobb barátja?

*CH1: hogy sokat játszunk vele.

*CH1: és ilyesmi.

*FW1: mhm.

*CH1: *hát ilyenek*.

[14] *CH1: mert az is a [/] szabálytalanság, hogy más [/] hogy a másit

[: másik] átszalad a tapuért [: kapuért], hogy [/] hogy a labdát [/] hogy a labdát seressen [: szerezzon].

*FW1: mhm.

*CH1: *hát ennyi*.

A MONYEK adatbázisának felhasználásával azonban további funkciókat is megállapítottam. Használták az óvodások pontosításra, önjavításra [15., 16.] példa is a *hát* elemet.

[15] *FW1: és még mit szeretsz játszani?

*FW1: például, ha ki lehet menni, akkor mit szeretsz játszani?

*CH1: apuval focit.

*FW1: az előbb azt mondtad, hogy nem szoktál focizni.

*CH1: ja, *hát* nagyon keveset.

[16] *CH1: ész [: és] *ööö@fp* moszt [: most] pedig föl akartak mászni egy sziklára.

*CH1: ész [: és] a bagoly pedig öt & megjesz [//] *vagyisz* [: vagyis] *hát* megcsípte.

Emellett megjelent az óvodások diskurzusaiban beszélői attitűd kifejezésére is a *hát* elem.

- [17] *CH1: és azt fogtam meg.
 *CH1: és [//] és úgy ügettünk.
 *FW1: mhm.
 *CH1: nagyon jó volt.
 *CH1: ide-oda dőlöngéltem.
 *CH1: nagyon jó volt.
 *FW1: és itt a testvéred is volt?
 *CH1: *hát persze*.
 *FW1: oké.
 *FW1: jó.
 *CH1: de a &Vi [//] a testvérem nem ijázkodott.

Továbbá a vizsgált diskurzusjelölő fellelhető volt bizonytalanságot kifejezve.

- [18] *FW1: mikor mindjárt?
 *CH1: *hát* nem tudom, hogy mikor leszek hatéves [: hatéves].

Kérdésbevezetői használatban is megfigyelhető az óvodások diskurzusaiban.

- [19] *FW1: és vannak olyan szavak, amiket nem szabad használni?
 *CH1: aha.
 *CH1: *hát* gyerekeknek?
 *FW1: mhm.

Beszédoldó funkcióban [20., 21. példa] is szerepel a *hát* az óvodások diskurzusaiban.

- [20] *FW1: ez az első kép itt.
 *CH1: egyszer a kislány megnézte, hogy ugye a cica mit csinál.
 *FW1: mhm, igen.
 *CH1: és aludt.
 *FW1: aha.
 *CH1: *így hát* amikor megfogta a farkát.
 *CH1: elijedt.

- [21] *FW1: és utána?
 *CH1: mondták, hogy játszunk valamit.
 *FW1: mhm.
 *CH1: társasjátékat.
 *CH1: Zsuzsi *így hát* megmutatta, hogyan kell játszani a társasjátékkal.

Végül magyarázó funkcióban [22. példa] és a mondanivaló továbbvitelére [23. példa] is használták az óvodások a *hát* diskurzusjelölőt.

- [22] *FW1: miért történt ez így?
 *CH1: mer [: mert] mer [: mert] meghúzta a a kislány a farkát.
 *CH1: aszitte [: azt hitte], hogy egy kötél.
 *CH1: és megkarmolta.

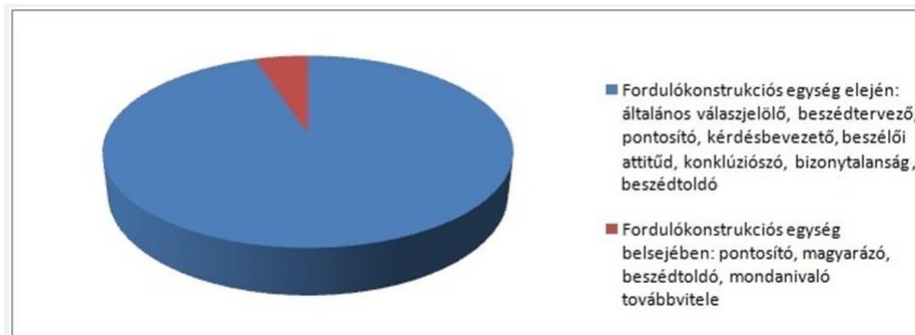
*FW1: mhm.
 *FW1: igen.
 *FW1: igen [>].
 *CH1: mert fáj az a cicána [: cicának] [<].
 *CH1: én &ad [/].
 %par: előtte nagy levegőt vesz
 *CH1: &amu [/] apa [/] apan [: apa] azért dobta ki, aki szereti a Cirmit,
hát összevissza pisil.

- [23] *FW1: nagyon jól megy.
 *CH1: és azt mondta neki a [/] Tomi, hogy nem szabad kiugrani.
 *FW1: mhm [>].
 *CH1: Zsömi [<].
 *FW1: mhm.
 *CH1: **és hát** azt a mondta az erdőben, hogy [/] hogy Béka [!].

3.4 A diskurzusjelölők helyzete a fordulókönstrukciós egységben

A konverzációelemzés szerint a beszélgetés egy olyan interakcióba ágyazott, strukturálisan szervezett folyamat (talk-in-interaction), melynek során a beszélgetőpartnerek szituációkat hoznak létre (vö. Iványi 2001). A beszélgetés legkisebb egysége a forduló. Egy fordulót alkot az, amit egy társalgásban részt vevő beszélő mond, amíg vagy átadja a szót a következő beszélőnek, vagy befejezi a mondanivalóját szóátadás nélkül (Sacks et al. 1974). Minden forduló legalább egy cselekvést kell hogy tartalmazzon (Schegloff 2007). A fordulókönstrukciós egység (turn-constructional unit, TCU) a fordulónak az a minimális egysége, amely már tartalmaz egy cselekvést, illetve minden egység a fordulóban, amely egy cselekvést tartalmaz (Sacks et al. 1974; Schegloff 2007). Mivel a fordulók fordulókönstrukciós egységekből állnak, így a diskurzusjelölők elhelyezkedésének pontos megállapításánál a legkisebb egységeket vettem alapul. A TCU lehetséges végpontjai a pragmatikai lezárási pontok, amikor már beazonosítható a TCU-val végrehajtott cselekvés (Németh 2014). Ezek nem összekeverendők a szintaktikai lezárási pontokkal, melyek akkor következnek be, amikor a TCU már tartalmazza a predikátumot és az argumentumot.

A vizsgált anyagon a *hát* diskurzusjelölő fordulókönstrukciós egység elején és belsejében volt megtalálható. A *hát* diskurzusjelölő funkcióit és fordulóban betöltött pozícióját a következő ábra foglalja össze:

2. ábra. A *hát* fordulókönstrukciós egységben betöltött helyzete és a hozzájuk kapcsolódó funkciók az óvodások diskurzusaiban.

Fordulókonstrukciós egység elején kérdés-válasz vagy kérés-teljesítés párszekvencia² második párrészének elején található meg a *hát* diskurzusjelölő. A 24. példában beszédtervezői, hezitáló funkcióban. A 25. példában egy kérés és teljesítéspróbálkozás látható az első párszekvenciában, ahol a 2. párrész elején beszédtervezői funkcióban szerepel a *hát*. Míg ugyanezen példa második párszekvenciájának jellemzője, hogy egy kérdés-válasz szekvenciában, a második párrész elején, a válaszban található a bizonytalanságot kifejező *hát* elem. A 26. példában kérdésbevezetőként jelenik meg, ahol az első párszekvencia fordulókönstrukciós egységének elején szerepel. A 27. példában pedig beszélői attitűd kifejezésére szolgál a *hát* fordulókönstrukciós egység elején.

- [24] *FW1: és még mit szoktál játszani?
 *FW1: ha ki lehet menni?
 *CH1: uhú, *öö@fp hát, öö@fp* csúszdázni, hintázni.
- [25] *FW1: na, akkor meséld el nekem, légy szíves, Endrus.
 *CH1: *hát* (...).
 *FW1: egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy kislány.
 *FW1: mit csinált ez a kislány egy szép napon?
 *CH1: *mm@fp hát* nem tudom.
- [26] *FW1: és vannak olyan szavak, amiket nem szabad használni?
 *CH1: aha.
 *CH1: *hát* gyerekeknek?
 *FW1: mhm.
 *CH1: *öö@fp*, nem olyan sok, de azért van.
 *FW1: mhm.
- [27] *FW1: és itt a testvéred is volt?
 *CH1: *hát persze*.
 *FW1: oké.
- [28] *FW1: és miről szoktál a barátaiddal beszélgetni?

²A szekvencia 2 vagy több forduló sorozata, amely önálló diskurzusegységet alkot koherens tartalommal és belső szerkezettel (Sacks 1987 [1973]).

*CH1: *hát* arról szoktam, &ho [//].

*CH1: ++ *hát* az má [: már] arra már nem emlékszem, hogy mit szoktam a barátaimmal.

A [28] példában egy kérdés-válasz párszekvencia található, ahol a 2. párrész elején általános válaszjelölő funkcióban szerepel a diskurzusjelölő, majd a *ho* alakkal törli a megkezdett szintaktikai egységet, és a már egyszer elhangzott szintaktikai egységet kezdi el újra. A törlés³ a javítás egyik típusa. A javítás „azoknak az eljárásoknak (practices) az összessége, amelyekkel a társalgás egy résztvevője felfüggeszti a folyamatban levő cselekvésfolyamat (course of action) azért, hogy kezeljen egy, a produkció, észlelés vagy megértés során felmerülő lehetséges problémát” (Kitzinger 2012: 229).

Az óvodások fordulókonstruációs egység belsejében javítás céljából használták a *hát*, *vagyis hát*, *vagy hát* diskurzusjelölő-kollokációkat. Megfigyelhető volt még, hogy a *hát* segítségével új szintaktikai egységet indítanak. A 29. példában a javítási műveletek közül az óvodás a fordulókonstruációs egység belsejében egy cserét⁴ alkalmaz, ugyanis kicseréli a már meglévő állítmányt egy újra. A *hát* funkciója ebben az esetben a pontosítás. A javítási műveletek közül az önjavítást mutatja be a 30. példa, amikor az óvodás javítja ugyanazt a fordulókonstruációs egységet, és új szintaktikai egységet is kezd. A 31. példában pedig egy külkezdeményezett javításra való reagálás látható a kisgyermek fordulókonstruációs egységének elején. Az önjavítás és külkezdeményezett javítás különbségét⁵ Németh (2014: 32) a következőképpen idézi fel: „a külkezdeményezett javításnál a javítást kezdeményező fél a partner fordulóját ítéli problémásnak, önkézdeményezett javításnál a problémás fordulót produkáló résztvevő kezdeményezi a javítást”. Ahogyan látható, a csere javítási műveletének használata során az óvodás frázist vagy mondatrészt javít ki, míg törlésnél egy egész szintaktikai egységet kitöröl. A fordulókonstruációs egység belsejében magyarázó funkcióban [22], a mondanivaló továbbvitelét elősegítő használatban [23], és beszéd-toldóként is használható a *hát* diskurzusjelölő [20, 21].

[29] *CH1: ész [: és] ööö@fp moszt [: most] pedig föl akartak mászni egy sziklára.

*CH1: ész [: és] a bagoly pedig öt &megijesz [//] *vagyis* [: vagyis] *hát* megcsípte.

[30] *CH1: egyszer a kutya elment [//].

*CH1: *vagyis hát* kutya aludt a kisfiúval.

*CH1: a béka meg kiugrott a a üvegből.

[31] *FW1: és még mit szeretsz játszani?

*FW1: például, ha ki lehet menni, akkor mit szeretsz játszani?

*CH1: apuval focit.

*FW1: az előbb azt mondtad, hogy nem szoktál focizni.

³Törlésnél (aborting) tehát az egész TCU-t elhagyja a beszélő, és újakezdi az adott cselekvés kivitelezését más formában, újraformálja a TCU-t (Laakso–Sorjonen 2010: 1153).

⁴Cserénél (replacing) a beszélő a folyamatban levő TCU valamely, részben vagy egészben artikulált elemét azonnal, egyéb, nem javításkezdeményezésre szolgáló elemek beillesztése nélkül helyettesíti egy másik, különböző elemmel, miközben a TCU-t nem hagyja el (Schegloff 2008).

⁵Schegloff et al. 1977.

*CH1: ja, *hát* nagyon keveset.

A felnőttek nyelvhasználatában megfigyelték, hogy a *hát* „diskurzusjelölőként jellemzően a hozzá kapcsolható diskurzusszegmens legelején foglal helyet” (Dér 2010: 162). A *hát* diskurzusjelölő forduló elején beszélőváltáskor, általános válaszjelölő funkcióban áll (Schiffrin 1987). Magyarázkodó és önjavító funkcióban beszédlépések⁶ belsejében fordul elő (Németh T. 1996), míg kérdésbevezetőként állhat beszédlépés elején és belsejében is (Schirm 2009). Emellett tervezési diszharmonia feloldására, időnyerésre is forduló belsejében használták a *hát*-ot (Dér–Markó 2010). Dér (2010) megállapította, hogy a *hát* mondatbeli pozíciójára jellemző a mondatot vagy tagmondatot megelőző használat, illetve félbehagyást követően is megjelenhet a *hát* elem tagmondatkezdő pozícióban. Emellett megkülönböztetett alárendelő kötőszó után, mellérendelő kötőszó utáni, indulatszót követő, diskurzusjelölő után megjelenő használatot. Ezek nemcsak a felnőttek, de már az óvodások diskurzusaiban is megfigyelhetők.

Tagmondatot megelőző helyzetben szerepelt a *hát* a 32. példában, majd félbehagyást követően jelenik meg a (tag)mondatkezdő *hát* a 33. példában. Ellentétes kapcsolatot kifejező mellérendelő kötőszó után [34] is megfigyelhető, ahogyan kapcsolatos mellérendelő kötőszó után is [35]. Az alárendelő kötőszó után szintén előfordult a *hát* elem az óvodások diskurzusaiban [36], ahogyan indulatszavakat követően [37], sőt még másik diskurzusjelölővel [37] is megjelenik az óvodások nyelvhasználatában.

[32] *FW1: és ő mit mondhatott itt szerinted?

*CH1: *hát*, azt, hogy hogy hogy én vagyok az, redndől [: rendőr].

[33] *CH1: aztán meg szeretek (...) öö@fp ben [: benn] [*]

[//] meg szeretek olyan *hát* a testvérem még igaz csak ekkora.

*CH1: de azért már lehet vele fogócskázni.

[34] *FW1: most ebben az utolsóban megmutathatod, hogy tudsz rendesen mesélni.

*FW1: jó?

*FW1: megegyeztünk?

*CH1: jó.

*CH1: *de hát* ez van rajta a képen.

*FW1: oké.

[35] *CH1: de [!] (...) az volt a nagy baj (...), hogy (...) a sas odafönt leste.

*CH1: *és (...) meg hát*, az is, hogy véletlenül egy szalvas [: szarvas] (...) fejéle [: fejére] ült.

[36] *FW1: de mi [//] mire szokta mondani anya, hogy ne így mondd, hanem úgy?

*CH1: *hogy [//] hát hogy* csak jót akálnak [: akarnak] nekem.

[37] *FW1: és még mit szoktál játszani?

*FW1: ha ki lehet menni?

*CH1: *uhú, öö@fp hát, öö@fp* csúzdázni, hintázni.

Az óvodások ebben a példaanyagban nem használták kérdésbevezetőként fordulókonstruációs egység belsejében a *hát* elemet, illetve új téma bevezetőjeként sem

⁶Iványi 2001 terminusa. Szinonim a fordulóval.

jelent meg, viszont a felnőtt korcsoportban megállapított többi funkció (Markó–Dér 2011) és elhelyezkedés az óvodás korcsoportban is megfigyelhető volt.

4 Az eredmények összegzése

A *hát* diskurzusjelölő a Markó–Dér (2011) által leírt három használati körhöz képest (általános válaszelölés, beszédtervezés és kérdésbevezető) további funkciókkal bővült az elemzésben, amelyek eddig csak a felnőttek nyelvhasználatában voltak bizonyítottak (kérdésbevezető, beszélői attitűd kifejezése, mondanivaló továbbvitele, beszéd-toldást, magyarázó, pontosítás, beszéd-toldói, bizonytalanság, beszélői attitűd) (Schirm 2008).

A fordulót alkotó fordulókonstruációs egységben elfoglalt helyük megállapításában a pragmatikai lezárási pontok mellett a szintaktikai lezárási pontok (predikátum és argumentumok) is sokat segítettek, habár a két lezárási pont nem esett mindig egybe (pl. javítás). A *hát* diskurzusjelölő helyzetéről elmondható, hogy 95%-ban fordulókonstruációs egység elején fordult elő, főként általános válaszelölő, beszédtervező és pontosító funkcióban, de megjelent beszélői attitűdöt, beszéd-toldást, konklúziószót, kérdésbevezető funkciót, bizonytalanságot is kifejezve. A fordulókonstruációs egység belsejében (5%) a *hát* elem leggyakrabban pontosító, önjavító funkcióban volt, de akadt példa magyarázó, beszéd-toldó és mondanivaló továbbvitelét jelentő *hát*-ra is. A *hát* mondatbeli pozíciójáról már az óvodások diskurzusaiban is bizonyíthatók a Dér (2010) által megállapított mondatot vagy tagmondatot megelőző pozíciók, mint ahogyan az indulatszavakat követő, egy másik diskurzusjelölő után következő, továbbá az alá- és mellérendelő kötőszók utáni használat is.

A MONYÉK elemzése során néhány esetben még a hangzó anyag segítségével is nehéz volt a funkciók megállapítása, így a későbbi saját adatrögzítem során egy-egy videófelvétel is készülne, amely segíthet a diskurzusjelölő funkciójának pontosabb megállapításában. A *well* diskurzusjelölőről megállapították (G. Baiat et al. 2013), hogy nemverbális jelek közül – funkciótól függetlenül – a bámulás és a szemöldökmozgatás voltak jellemzők. Emellett vannak olyan, a felnőttek nyelvhasználatában megjelenő funkciók (nyomatékosítás, új téma bevezetése), amelyek az óvodások nyelvhasználatában eddig még nem bizonyítottak. Korpuszbővítés által az egyéb funkciók és a még fiatalabb korosztály (2,5–4,5 év) vizsgálata is megvalósulna. Azért tartom hasznosnak az óvodások diskurzusjelölő-használatának vizsgálatát, mivel általa a gyermekek azon nyelvi fejlődését elemezhetjük, amely a pragmatikai tudatosságot irányítja, illetve a rögzített adatok segítségével a szintaxis elsajátításával kapcsolatban is hasznos eredményeket kaphatunk.

Irodalom

- Andersen, E. S., Brizuela, M., DuPuy, B., Gonnerman, L. 1999. Cross-linguistic evidence for the early acquisition of discourse markers as register variables. *Journal of Pragmatics*, 31: 1339–1351.
- Choi, I. 2007. How and when do children acquire the use of discourse markers? In: Hilton, N., Arscott, R., Barden, K., Krishna, A., Shah, S., Zellers, M. (szerk.) 2007. *Proceedings of the*

- Fifth University of Cambridge Postgraduate Conference in Language Research*. Cambridge: Cambridge Institute of Language Research. 40–47. Elérhető: http://www.ling.cam.ac.uk/camling/manuscripts/camling2007_choi.pdf
- Csúry, I. 2005. Kis könyv a konnektorokról, *Officina Textologica*, 13, Debrecen: Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék
- Dér Cs. I. 2005. A diskurzusjelölők kialakulásáról a grammatikalizációs paraméterek tükrében, In: Mártonfi, A., Papp, K., Slíz, M. (szerk.) 2006. *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Budapest: Argumentum. 83–88.
- Dér, Cs. I. 2009. Mík is a diskurzusjelölök? In: Keszler, B., Tátrai Sz. (szerk.) 2009. *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban*. Budapest: Tinta. 293–303.
- Dér, Cs. I. 2010. „Töltelékelem” vagy új nyelvi változó? A hát, úgyhogy, így és ilyen újabb funkcióiról a spontán beszédben. *Beszédkutatás*, 2010: 159–170. Elérhető: http://real.mtak.hu/26142/1/Beszedkutatas_2010.pdf
- Dér, Cs. I., Markó, A. 2010. Diskurzusjelölők használata az életkor és a nem függvényében. In: Gecső, T., Sárdi Cs. (szerk.) 2010. *Új módszerek az alkalmazott nyelvészeti kutatásban*. Székesfehérvár–Budapest: Kodolányi János Főiskola–Tinta. 78–83.
- Fraser, B. 1999. What are discourse markers? *Journal of Pragmatics*, 31: 931–52.
- G. Baiat, E., Coler, M., Pullen, M., Tienkouw, S., Hunyadi, L. 2013. Multimodal analysis of „well” as a discourse marker in conversation: A pilot study. *4th IEEE International Conference on Cognitive Infocommunications*. Budapest: IEEE. 283–288. Elérhető: http://www.culingtec.uni-leipzig.de/ESU_C_T/sites/default/files/docs/Esfandiar_i_cogincom_2013.pdf
- Iványi, Zs. 2001. A nyelvészeti konverzációelemzés. *Magyar Nyelvőr*, 125: 74–93.
- Jucker, A. H. 1993. The discourse marker well: A relevant theoretical account. *Journal of Pragmatics*, 19: 435–452.
- Kiefer, F. 1988. Modal particles as discourse markers in questions. *Acta Linguistica Hungarica*, 38: 107–125.
- Kitzinger, C. 2012. Repair. In: Sidnell, J., Stivers, T. (szerk.) 2012. *The Handbook of Conversation Analysis*. Oxford: Wiley-Blackwell. 229–256.
- Krómer, A. 2011. Diskurzusjelölők gyerekcipőben – diskurzusjelölők használatának vizsgálata óvodás korcsoportnál. In: Boda, I. K., Mónos, K. (szerk.) 2011. *MANYE*, XX. Debrecen: MANYE–Debreceni Egyetem
- Laakso, M., Sorjonen, M. L. 2010. Cut-off or particle – Devices for initiating self-repair in conversation. *Journal of Pragmatics*, 42/4: 1151–1172.
- Markó, A., Dér Cs. 2007. A magyar diskurzusjelölők szupraszegmentális jelöltsége. In: Gecső, T., Sárdi, Cs. (szerk.) 2007. *Nyelvelmélet – nyelvhasználat. Segédkönyvek a Nyelvészet Tanulmányozásához*, 74. Székesfehérvár–Budapest: Kodolányi János Főiskola – Tinta. 49–54.
- Markó, A., Grácsi, T. E., Imre A. 2010. A diskurzusjelölők használatának fejlődése: a hümmögés formai és funkcionális sajátosságai különböző életkorokban. In: Navracsics, J. (szerk.) 2010. *Nyelv – beszéd – írás: Pszicholingvisztikai tanulmányok*, I. Budapest: Tinta. 82–92.
- Markó, A., Dér, Cs. I. 2011. Diskurzusjelölők használatának életkori sajátosságai. In: Navracsics, J., Lengyel, Zs. (szerk.) 2011. *Lexikai folyamatok egy- és kétnyelvű közegben. Pszicholingvisztikai tanulmányok*, II. Budapest: Tinta. 49–61. Elérhető: http://real.mtak.hu/26155/1/Marko-Der_pszicholingvisztika_2011.pdf
- Mátyus, K., Orosz, Gy. 2014. MÓNYESK–Morfológiailag egyértelműsített óvodai nyelvi korpusz. *Beszédkutatás*, 22: 237–245.
- Montes, G. M. 1999. The development of discourse marker in Spanish: interjections. *Journal of Pragmatics*, 31: 1289–1319.
- Németh, T. E. 1996. A szóbeli diskurzusok megnyilatkozáspéldányokra tagolása. *Nyelvtudományi Értekezések*, 142. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Németh, T. E. 1998. A hát, így, tehát, mert kötőszók pragmatikai funkciójának vizsgálata. *Magyar Nyelv*, 94: 324–31.
- Németh, Zs. 2014. Javítási műveletek jelöltségi hipotézise. *Jelentés és Nyelvhasználat*, I. 29–54. Elérhető: <http://www.jeny.szte.hu/jeny/images/issues/2014/JENY-2014-NemethZs.pdf>
- Ran, J. 2003. The pragmatic functions of the discourse marker „well”. *Foreign language*, 151: 58–64.
- Sacks, H. 1987 (1973). On the preferences for agreement and contiguity in sequences in conversation. In: Button, G., Lee J. R. E. (szerk.) 1987. *Talk and Social Organisation*. Clevedon: Multilingual Matters. 54–69.

- Sacks, H., Schegloff E. A., Jefferson G. 1974. A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. *Language*, 50/4: 696–735.
- Schegloff, E. A., Jefferson, G., Sacks, H. 1977. The preference for self-correction in the organization of repair in conversation. *Language*, 53/2: 361–382.
- Schegloff, E. A. 2007. *Sequence Organization in Interaction: A Primer in Conversation Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press
- Schegloff, E. A. 2008. *Self-initiated, same-turn repair: Three core topics*. Plenary Address. Elhangzott: Workshop on Repair and Intersubjectivity in Talk and Social Interaction. University of Toronto, 2008 március
- Schiffirin, D. 1987. *Discourse markers*, Cambridge: Cambridge University Press
- Schirm, A. 2007–2008. A hát diskurzuszjelölő története. *Nyelvtudomány*, III–IV: 185–201.
- Schirm, A. 2008. A hát diskurzuszjelölő partikula használata. In: Balázs, G., H. Varga, Gy. (szerk.) 2008. *Az abdukció*. Budapest–Eger: Magyar Szemiotikai Társaság–Liceum Kiadó. 180–187.
- Schirm, A. 2009. A diskurzuszjelölővé válás folyamatáról. In: Nádor, O. (szerk.) 2009. *A magyar mint európai és világnyelv*. MANYE, XVIII. Budapest: MANYE–Balassi Intézet. 895–901.
- Schirm, A. 2010. Mit jelölnek a diskurzuszjelölők. In: Kukorelli, K. (szerk.) 2010. *A tartalom és forma harmóniájának kommunikációja*, Dunaújváros: Dunaújvárosi Főiskola. 81–88.
- Schirm, A. 2011. *A diskurzuszjelölők funkciói: a hát, az -e és a vajon elemek története és szinkrón státusa alapján* című doktori disszertáció. Elérhető: http://doktori.bibl.u-szeged.hu/759/1/schirm_anita_doktori_disszertacio.pdf.